

ΧΑΛΚΑΙ ΥΔΡΙΑΙ ΕΞ ΗΛΕΙΑΣ

Κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1967 παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας δύο χαλκαὶ ὑδρίαι, αἵτινες κατεγράφησαν εἰς τὸ Βιβλίον Εἰσαγωγῆς ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς BE 1461 καὶ BE 1462 (πίν. 34-35)¹. Ἦσαν πολὺ καλῶς διατηρημέναι πλὴν φθορῶν τινων, ἑλλειπεῖς κατὰ τὰς βάσεις καὶ τὰ πώματα. Εἰς τὸ κάτω μέρος ἀμφοτέρων διεκρίνοντο τὰ ἴχνη τῶν βάσεων, πρᾶγμα δεικνύον, ὅτι αἱ τελευταῖαι εἶχον προσφάτως ἀπολεσθῇ. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν (BE 1462) περιεῖχεν ὀλίγα τεμάχια ὀστῶν, τέφραν, ὡς καὶ ἐν δακρυδόχον ἀγγεῖον².

Κατόπιν ἐρεύνης, γενομένης ὑπὸ τῆς Ζ' Ἐφορείας, ἀπεδείχθη, ὅτι αἱ ὑδρίαι προήρχοντο ἀπὸ τὰς ἐκσκαφάς, αἵτινες διενηγοῦντο πρὸς διάνοξιν τῆς κεντρικῆς διώρυγος τῶν ἀρδευτικῶν ἔργων Ἀλφειοῦ, παρὰ τὸ χωρίον Στρέφι καὶ δὴ ἀπὸ τὸ μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ Κυθηρίου καὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Πύργου - Ὀλυμπίας τμήμα τῆς διώρυγος.

Κατ' ἀρχάς, λόγῳ ἀσαφῶν πληροφοριῶν, ἐθεωρήθη, ὅτι αὗται προήρχοντο ἐκ δύο κιβωτισσῆμων τάφων, καταστραφέντων κατὰ τὴν διάνοξιν τῆς διώρυγος, τῶν ὁποίων ὑπολείμματα μόνον διεσώθησαν παρὰ τὸν πυθμένα αὐτῆς. Ἀργότερον, ὅταν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1967, κατόπιν ἐτέρας ἀσκέτου πληροφορίας, ἐγένετο νέα ἐξέτασις τῆς διώρυγος, μετὰ βροχερὰν ἡμέραν συμπτωματικῶς, παρατηρήθη ἐπὶ τοῦ νοτίου πρानοῦς αὐτῆς τὸ περίγραμμα ἐνὸς μεγάλου ταφικοῦ πίθου, ἡμικατεστραμμένου. Ἐπηκολούθησεν ἀνασκαφικὴ ἐρευνα, ὁπότε ἐφάνη σαφῶς ἀποτύπωμα μεγάλου χαλκοῦ ἀγγείου τῶν αὐτῶν διαστάσεων μὲ τὴν μίαν τῶν ὑδριῶν, ἐν συνεχείᾳ δὲ εὐρέθησαν αἱ βάσεις ἀμφοτέρων, αἵτινες ἐφήρμοζον ἀκριβῶς εἰς τὰ ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἴχνη. Ἐπίσης εὐρέθη εἰς τεμάχια τὸ σιδηροῦν πῶμα τῆς ὑδρίας BE 1462, τὸ ὁποῖον φέρουν συνήθως αἱ ὑδρίαι - τεφροδόχοι³. Ἐντὸς τοῦ πίθου εὐρέθησαν προσέτι ὅσα ἀνθρωπίνου σκελετοῦ (τμήματα τῆς λεκάνης, βραχιόνια, ἐν μηριαῖον κλπ.), δέκα τέσσαρα πῆλινα ἀγγεῖα, δίσκος χαλκοῦ κατόπτρου, δύο χαλκαὶ λαβαὶ μὲ δισκοειδεῖς προσαρμογὰς, ἀνήκουσαι πιθανῶς εἰς κάλπιν, μία σιδηρὰ στλεγγίς, λίαν ὠξειδωμένη, καὶ εἷς μολύβδινος σύνδεσμος. Τὰ ἀνωτέρω ἦσαν προφανῶς κτερίσματα τῆς κυρίως ταφῆς (πίν. 31). Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα συν-

¹ ΑΔ 23, 1968, Χρονικά, σ. 160, πίν. 113γ, δ. Εὐχαριστῶ τὸν Προϊστάμενον τῆς Ζ' Ἐφορείας κ. Γ. Παπαθανασόπουλον διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τῶν δύο ὑδριῶν ἐκ Στρεφίου καὶ τὸν πρῶτον Ἐφορον Ὀλυμπίας κ. Ν. Γιαλούρη διὰ τὴν παραχώρησιν τῆς δημοσιεύσεως τῆς ἐκ Καλυβακίων ὑδρίας.

² Συμφώνως πρὸς πληροφορίας τοῦ παραδόντος ὑπῆρχον καὶ ἐντὸς τῆς ἐτέρας ὑδρίας (BE 1461) ὅσα, τέφρα καὶ ἐν ἀγγεῖον κατὰ τὴν εὐρεσίν τῆς.

³ Ε. DIEHL, Die Hydria, σ. 149. Α. ΠΟΛΙΤΗ, Χαλκὴ ὑδρία ἐξ Ἐρετρίας, ΑΕ 1936, σ. 149.

ὑπαρξιν δύο ταφικῶν ἐθίμων, τῆς καύσεως καὶ τῆς συνήθους ταφῆς ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πίθου¹.

Πρὶν ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς ὑδρίας θὰ ἐξετάσωμεν συντόμως τὴν κεραμεικὴν τοῦ τάφου. Τὰ εὐρεθέντα ἀγγεῖα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Ὀξυπύθμενος ἀμφορεύς, ὕψους 0.38 μ. (πίν. 32α), συγκολληθεὶς ἐκ τεμαχίων καὶ συμπληρωθεὶς διὰ γύψου εἷς τινὰ ἐλλείποντα τμήματα τῆς κοιλίας. Οὗτος χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος².

2. Ἀμφορεύς, ὕψους 0.20 μ. (πίν. 32β), συγκολληθεὶς ἐκ τεμαχίων, συμπληρωθεὶς εἰς μικρότατα ἐλλείποντα τμήματα τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς κοιλίας. Ἡ χρονολόγησίς του ἐκ τῆς βιβλιογραφίας εἶναι κάπως ἀβεβαία. Ἐν ὁμοίον παράλληλον χρονολογεῖται εἰς τὸν 3^{ον} π. Χ. αἰῶνα³, ἕτερον δὲ εἰς τὸν 2^{ον} π. Χ. αἰῶνα, ἀλλ' ἄνευ ἐπαρκῶν ἐπιχειρημάτων⁴.

3. Οἰνοχόη μὲ δίδυμον λαβὴν, ὕψους 0.225 μ. (πίν. 32γ), συγκολληθεῖσα ἐκ τεμαχίων καὶ συμπληρωθεῖσα εἰς τρία ἐλλείποντα τμήματα τῆς κοιλίας. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνήθης εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν Νοτιοδυτικὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} μέχρι τοῦ 2^{ου} π. Χ. αἰῶνος περίπου. Παραδείγματά τινὰ ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν⁵.

4. Ληκύθιον, ὕψους 0.14 μ. (πίν. 32δ), συγκολληθὲν ἐκ τεμαχίων καὶ συμπληρωθὲν εἰς ἐλλείποντα τμήματα τῆς κοιλίας. Ἐχει διπλὴν λαβὴν μὲ κόμβον πλησίον τῶν χειλέων καὶ κοιλίαν κόλουρον κωνικὴν. Κατὰ τύπους διακρίνονται ἱχνη μελαίνης βαφῆς. Οὐδὲν ἀκριβὲς παράλληλον ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν ἐκ τῆς βιβλιογραφίας. Σημειωτέον ὅτι εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας ὑπάρχουν ἀρκετὰ παραδείγματα ἀδημοσίευστα. Ὁ κόμβος εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς εἶναι συνήθης εἰς κανθάρους καὶ κρατηρίσκους τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰ. καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπαντᾷ μέχρι τοῦ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος⁶. Πολλὰ ἐπίσης ἀγγεῖα τοῦ τύπου τῆς Gnathia φέρουν κόμβον εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν λαβῶν των. Ἡ χρονολόγησις ὅθεν τοῦ ληκυθίου εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου εἶναι ἀρκούντως δικαιολογημένη.

5. Πυξὶς μελαμβαφής, ὕψους 0.135 μ. μετὰ τοῦ πώματος (πίν. 33α). Συνεκολληθὴ ἐκ τεμαχίων καὶ συνεπληρώθη εἷς τινὰ ἐλλείποντα τμήματα τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα ἀμφικοίλου κυλίνδρου. Τὸ πῶμα, ἐλαφρῶς κωνικόν, κοσμεῖται διὰ τριῶν δμάδων ἀναγλύφων, ὁμοκέντρων κύκλων. Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας εὕρωμεν ἓν συγγενὲς παράδειγμα⁷. Ὅτι πρόκειται περὶ ἑλληνιστικοῦ τύπου συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ραδινοῦ σχήματος καὶ τῆς δι' ὁμοκέντρων κύκλων διακοσμήσεως τοῦ πώματος.

¹ Μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φαινομένου τούτου εἰς τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν πρώιμον Ἑλληνιστικὴν Ἡλείαν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἀλλοχού.

² V. GRACE, *Amphoras*, εἰκ. 42a.

³ ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, σ. 207, πίν. 173γ.

⁴ Ol. Bericht VI, σ. 46, 47, εἰκ. 26.

⁵ Ol. Bericht IV, σ. 31, εἰκ. 20. H. THOMPSON, *Two Centuries of Hellenistic Pottery*, Hesperia

3, 1934, ἀγγ. Β 33. ROBINSON - HARCUM - ILIFFE, *Greek Vases at Toronto No 578*, πίν. XCIII. Ὅπου θεωρεῖται ἰταλιωτικὴ ἢ προέλευσίς των.

⁶ *Hesperia* 20, 1951, σ. 126, πίν. 53a, 2. E. BRECCIA, *La Necropoli di Sciatbi*, πίν. LV, 110, 112. ROBINSON - HARCUM - ILIFFE, ἔ. ἀ. σ. 253, ἀγγ. ἀρ. 529, 530, 562, 565.

⁷ BRECCIA, ἔ. ἀ. σ. 45, πυξὶς ἀρ. 87, πίν. XIV, 64.

6. Κρατηρίσκος μελαμβαφής, ἐξίτηλος ἐν μέρει, ὕψους 0.095 μ., μὲ κόλουργον κωνικὸν πόδιον (πίν. 33β). Ἐλλείπει μικρὸν τμήμα τῆς βάσεως. Χρονολογεῖται περὶ τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰ.¹.

7. Τέσσαρα δακρυδόχα ἀγγεῖα, ὕψους: α. 0.097 μ. β. 0.093 μ. γ. 0.089 μ., δ. 0.08 μ. Ἀπαντα ἀκέραια πλὴν τοῦ α, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει μέγα τμήμα τῆς κοιλίας, συμπληρωθὲν διὰ γύψου (πίν. 33γ). Τὸ γ εὐρέθη μετὰ ὀστῶν καὶ τέφρας ἐντὸς τῆς ὕδρας BE 1462, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη. Χρονολογοῦνται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος².

8. Τέσσαρες λύχνοι (α. ὕψους 0.033 μ., μήκους 0.09 μ. β. ὕψους 0.034 μ., μήκους 0.091 μ. γ. ὕψους 0.032 μ., μήκους 0.087 μ. δ. ὕψ. 0.033 μ., μήκους 0.095 μ.). Ἀπαντες μελαμβαφεῖς πλὴν τοῦ δ, ὅστις εἰς τὴν μίαν πλευρὰν ἔχει μαστοειδῆ ἀπόφυσιν (πίν. 33δ). Ὁ γ εἶναι συγκεκολλημένος κατὰ τὸ ἄκρον τῆς μύξης, ὁ δὲ δ εἰς δύο σημεῖα. Οἱ λύχνοι οὗτοι προφανῶς ἐντόπιοι, ἡλειακοί³, δὲν δύνανται νὰ καταταχθῶν εἰς τοὺς γνωστοὺς δημοσιευμένους τύπους τῆς Ὀλύνθου⁴, τοῦ Ἀργούς⁵, τῆς Δήλου⁶, τῆς Κορίνθου⁷ καὶ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν⁸. Παρὰ ταῦτα παρουσιάζουν συγγένειαν μὲ τοὺς τύπους IX-XII τῆς Κορίνθου⁹ καὶ μὲ τοὺς τύπους 28A καὶ 35A prime τῆς Ἀγορᾶς¹⁰, καθὼς καὶ μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 106 τοῦ Ἀργούς¹¹. Χρονολογοῦνται περὶ τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὕδριων.

Ὑδρία BE 1461 Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Στρεφίου (πίν. 34).

Διαστάσεις: Ὑψος 0.408 μ. Ὑψος λαιμοῦ 0.12 μ. Διάμετρος λαιμοῦ 0.156 μ. Διάμετρος κοιλίας 0.325 μ. Ἐξωτερικὴ διάμετρος χειλέων 0.283 μ. Διάμετρος βάσεως 0.14 μ. Ἐλλείπουν μικρὰ τμήματα κατὰ τὴν θλάσιν τῶν ὤμων καὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, ὡς καὶ μεγαλύτερα εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας, συμπληρωθέντα διὰ πλαστικοῦ βρούντζου. Ἐλλείπει ἐπίσης τὸ πῶμα, τοῦ ὁποίου σώζεται μόνον τὸ σιδηροῦν γίγλυμον καὶ μικρότατον τμήμα τοῦ κλείθρου.

Ἡ κοιλία, ὠοειδής, θλάται ἐντόνως εἰς τὸ ἄνω μέρος κατὰ τὸ σημεῖον ἐπαφῆς πρὸς τοὺς ὀριζοντίους καὶ ἐλαφρότατα κυρτοὺς ὤμους. Ὁ λαιμὸς εἶναι εὐρύς, κυλινδρικός καὶ περιβάλλεται ὑπὸ πλαστικοῦ δακτυλίου κατὰ τὸ μέσον περίπου. Τὰ χεῖλη, εὐρέα καὶ ὀριζόντια, ἔχουν τὴν παρυφὴν κεκαμμένην πρὸς τὰ κάτω, περιθιομένην ὑπὸ ἀβαθῶν αὐλακώσεων. Ἡ βάσις ἔχει σχῆμα ὀρθοῦ κυματίου, πεπλατυσμένου. Τὸ κυρίως τμήμα ἐκάστης ὀριζοντίου λαβῆς πλαισιοῦται ἐκατέρωθεν ὑπὸ ἐλαφρῶς ἀναγλύφου, ὠοειδοῦς ἐπιφανείας, ἐχούσης κατὰ τὸ μέσον ἐγκαρσίαν σειρὰν ἐκ πέντε λίαν ἐξέργων κόμβων. Τὸ αὐτὸ κόσμημα ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κατακορύφου λαβῆς, ἥτις

¹ Ol. Bericht IV, σ. 27, εἰκ. 17.

² Hesperia 3, 1934, σ. 473, B 6, 7, 44, C 76, 77.

³ Ol. Bericht III, σ. 57-59, εἰκ. 63.

⁴ H. ROBINSON, Excavation at Olynthos, Part XIV.

⁵ A. BOVON, Les lampes d'Argos.

⁶ PH. BRUNEAU, Délos XXVI.

⁷ O. BRONEER, Corinth vol. IV part II.

⁸ R. H. HOWLAND, The Athenian Agora, vol. IV.

⁹ BRONEER, ἔ. ἀ. σ. 47, κ. ἔ.

¹⁰ HOWLAND, ἔ. ἀ. σ. 91, 110.

¹¹ BOVON, ἔ. ἀ. σ. 22.

εἶναι στενὴ εἰς τὸ κάτω μέρος, εὐρυνομένη πρὸς τὰ ἄνω. Αἱ προσαρμογαὶ τῶν ὀριζοντίων λαβῶν καὶ ἡ κάτω προσαρμογὴ τῆς κατακορύφου ἔχουν σχῆμα συμπαγοῦς φύλλου κισσοῦ μὲ ἐλαφροτάτην πλαστικὴν δήλωσιν τῆς μεσαίας νευρώσεως, προσηρμοσμένοι αἱ μὲν ὀριζόντιοι διὰ δύο ἡλων, ἡ δὲ κατακόρυφος διὰ τριῶν.

Ἡ κατακόρυφος λαβὴ προσαρμόζεται εἰς τὰ χεῖλη τῆς ὑδρίας διὰ δύο ἀμφικοίλων ἡμικυλινδρικών βραχιόνων, ἀποληγόντων εἰς μαστοειδῆ ἀπόφυσιν. Κατὰ τὸ μέσον τῆς προσαρμογῆς σχηματίζεται ὀρθογώνιος ἀναδίπλωσις, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἀνὰ εἰς ἐγκάρσιος πλαστικὸς δακτύλιος, κατὰ δὲ τὰ ἄκρα σειρὰ ἐξ ἐπτὰ ἀναγλύφων κόμβων. Τὸ ἄνω μέρος τῆς κατακορύφου λαβῆς κοσμεῖται ὑπὸ δύο ἀνθεμίων, ἀντιθετικῶς διατεταγμένων, κατὰ τὸν κατακόρυφον ἄξονα τῆς λαβῆς (πίν. 36α). Τὸ ἐν, ἐστραμμένον πρὸς τὰ κάτω, πλαστικόν, ἐννεάφυλλον καὶ ὀξυκόρυφον, φύεται ἐκ δύο μικρῶν ἐλίκων. Τὸ δεύτερον, μικρόν, ἐγχάρακτον, πεντάφυλλον μὲ ἀπεστρογγυλωμένα φύλλα, φυόμενον ἀπὸ τὸν μυχὸν ἐγχαράκτου διχάλου, καταλαμβάνει τὸν στενὸν χώρον τῆς ὀρθογωνίου ἀναδίπλωσεως ἄνωθεν τῆς λαβῆς.

Ὑδρία BE 1462 Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Στρεφίου (πίν. 35).

Διαστάσεις: Ὑψος 0.431 μ. Ὑψος λαιμοῦ 0.108 μ. Διάμετρος λαιμοῦ 0.16 μ. Διάμετρος κοιλίας 0.33 μ. Ἐξωτερικὴ διάμετρος χειλέων 0.29 μ. Διάμετρος βάσεως 0.14 μ. Διάμετρος πώματος 0.215 μ. Ἡ ὑδρία αὕτη εἶναι ἀκεραία πλὴν ρωγμῶν τινῶν ἐπὶ τῶν ὧμων. Τὸ πῶμα εἶναι σιδηροῦν, λίαν ὠξειδωμένον, συγκολληθὲν ἐκ τεμαχίων καὶ ἐλλιπὲς εἰς τρία τμήματα. Τὸ γίγγλυμον καὶ τὸ κλεῖθρον ἐλλείπουν.

Τὸ σχῆμα εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ τῆς ὑδρίας BE 1461, παρατηροῦνται ὅμως διαφοραὶ τινες εἰς τὰς λαβὰς. Βασικὴ διαφορὰ ὑπάρχει εἰς τὰς προσαρμογὰς. Αὗται εἶναι φύλλα κισσοῦ διάτρητα (ajourées), εἰς δὲ τὰς πλευρὰς ἐκάστου φύλλου ὑπάρχει ἀνὰ ἓν πλαστικὸν ἡμιανθέμιον. Ἐπὶ τῆς ράχεως τῆς κατακορύφου λαβῆς ὑπάρχει ζευγὸς πλαστικῶν γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι καταλαμβάνουν τὰ τρία τέταρτα τοῦ ὀλικοῦ μήκους τῆς λαβῆς, τοῦ ἄνω τμήματος ὄντος ἀκοσμήτου. Ὁμοίως ζευγὸς πλαστικῶν γραμμῶν ὑπάρχει καὶ κατὰ μῆκος τῶν ὀριζοντίων λαβῶν. Ἡ ἄνω προσαρμογὴ τῆς κατακορύφου λαβῆς εἶναι ὁμοία μὲ τὴν τῆς ὑδρίας BE 1461, ἀλλ' ἀπλουστέρα, ἡ δὲ κεντρικὴ ἀναδίπλωσις σχηματίζει κορυφὰς εἰς τὰ ἄκρα αὐτῆς. Οἱ ὧμοι εἶναι ἐπίπεδοι, ἡ βᾶσις ἀπλουστέρα καὶ περισσότερον πεπλατυσμένη.

Πρόκειται προφανῶς περὶ δύο ὑδριῶν τοῦ τύπου τῆς ὑδρίας τῶν Πατρῶν¹. Ἡ ὑδρία BE 1461 παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν τῶν Μπαμπῶν BE 691 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας², ἡ δὲ ὑδρία BE 1462 πρὸς τὴν τῶν Πατρῶν ἀρ. 190, τῆς Κοπεγχάγης NM 5375³, καθὼς καὶ πρὸς τὴν ὑδρίαν EM 7916⁴ τοῦ Ἑθν. Μουσείου καὶ τὴν τῆς Συλλογῆς τῆς Βασιλίσσης Φρειδερίκης⁵. Αὗται χρονολογοῦνται ὑπὸ τῶν Diehl καὶ Blinkenberg⁶ εἰς τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰῶνα καὶ δὴ εἰς τὸ β' ἡμισυ αὐτοῦ.

¹ Diehl, Die Hydria, σ. 43, B 208, πίν. 24 1-3.

² Diehl, ἔ. ἀ. πίν. 24, 4, 5.

³ BCH 87, 1963, σ. 464, εἰκ. 7.

⁴ BCH ἔ. ἀ. σ. 460-461, εἰκ. 1, 2, 3.

⁵ BCH ἔ. ἀ. σ. 460, εἰκ. 5, 6, 11.

⁶ Chr. Blinkenberg, Knidia, 108.

Ἀντιθέτως οἱ Rolley¹ καὶ Hill² προτείνουν χρονολόγησιν εἰς τὸν 5^{ον} π.Χ. αἰῶνα. Ὁ Rolley μάλιστα υποστηρίζει, ὅτι ὁ τύπος ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν καὶ συνεχίζεται τὸ πολὺ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ β' ἡμίσους τοῦ 5^{ου} αἰῶνος³.

Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα διὰ πρώτην φορὰν ἔχομεν σχετικῶς μὲ τὰς ὑδρίας τοῦ τύπου αὐτοῦ, δικαιώνουν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὴν χαμηλὴν χρονολόγησιν τῶν Diehl καὶ Blinkenberg. Ἀπεδείχθη σαφῶς, ὅτι πρόκειται περὶ ταφῆς γενομένης εἰς τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Θεωρῶ λίαν ἀπίθανον νὰ διετηρήθησαν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν δύο ὑδρίαὶ ἀπὸ τοῦ α' ἡμῖσι τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, ἥτοι ἐπὶ διακόσια ὅλα ἔτη καὶ νὰ ἐτάφησαν εἰς τόσον ἀρίστην κατάστασιν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀρχαίας ἐπισκευῆς. Ἄλλωστε ὁ Picard, ὅστις προτείνει τὸν ὅρον «κάδος» διὰ τὰς ὑδρίας-τεφροδόχους, ἀναφέρει, ὅτι αἱ ὑδρίαὶ αὐταί, λόγῳ τοῦ μικροῦ πάχους τῶν τοιχωμάτων δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ποτὲ δι' οἰκιακὴν χρῆσιν⁴. Οὕτω εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν χρονικὸν διάστημα μεγαλύτερον τῆς μιᾶς γενεᾶς μεταξὺ κατασκευῆς καὶ ταφῆς τῶν ὑδριῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

Ἐπὶ τοῦ γενικωτέρου χρονολογικοῦ προβλήματος τῶν ὑδριῶν αὐτῶν φρονῶ, ὅτι εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Πατρῶν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο ὑποομάδας (subgroups)⁵: τὴν ὑποομάδα α παλαιότεραν καὶ τὴν ὑποομάδα β ἀκολουθοῦσαν, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ σαφὴς διαχωρισμὸς μεταξὺ τῶν. Ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς μερικὰς ὑδρίας καὶ λαβὰς, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὴν ὑποομάδα α κατὰ σχετικὴν χρονολογικὴν σειρὰν:

Ἡ ὑδρία BE 797 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Βρίνας-Κρεστένων⁶ Ἡλείας.

Ἡ ὑδρία BE 960 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Καλυβακίων Ἡλείας (πίν. 37), διὰ πρώτην φορὰν παρουσιαζομένη ἐνταῦθα⁷.

Ἡ προσαρμογὴ B 4381 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας.

Ἡ κατακόρυφος λαβὴ BE 546 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας (πίν. 36β, β).

Ἡ ὀριζόντιος λαβὴ BE 545α τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας (πίν. 36β, γ).

1 BCH ἔ.ἀ. σ. 484.

2 D. K. HILL, AJA 69, 1965, 191.

3 CL. ROLLEY, L'hydrie, ἐν REG 78, 1965, 605.

4 CH. PICARD, Manuel d'archéologie grecque, IV, 2, σ. 1447-1449 καὶ σ. 1447 σημ. 1.

5 Gnomon 37, 1965, σ. 599-608. HILL, ἔ.ἀ. σ. 191.

6 BCH ἔ.ἀ. σ. 467, εἰκ. 12-15.

7 Ὑδρία BE 960 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Καλυβακίων Ἡλείας (πρβ. ὑδρίαν EM 7915 ἐξ Αἰγίου. ΑΕ 1936, σ. 165, εἰκ. 16 καὶ πίν. 3α. Καὶ κατακόρυφον λαβὴν Μονάχου 3447 ἐξ Ὀλυμπίας. DIEHL, ἔ.ἀ. σ. 19 κ. ἐ. εἰκ. 4).

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος 0.34 μ. Ὑψος λαιμοῦ 0.08 μ. Διάμετρος λαιμοῦ 0.16 μ. Διάμετρος κοιλίας 0.33 μ. Ἐλλείπουν τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας μετὰ τῆς βάσεως, τὰ χεῖλη, τμήμα κατὰ τὸ μέσον τῆς κατακόρυφου λαβῆς καὶ μικρότερα τμήματα τῶν ὧμων καὶ τῆς κοιλίας. Τὰ τελευταῖα συνεπληρώθη-

σαν διὰ πλαστικοῦ βρούντζου. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν ὑδριῶν BE 1461 καὶ BE 1462 ἐκ Στρεφίου. Τὰ φύλλα κισσοῦ τῶν ὀριζοντίων λαβῶν διαφέρουν ὀλίγον. Εἶναι μικρότερα ἄνευ ἐπιμήκους ἀπολήξεως καὶ χωρὶς πλαστικότητα. Ἡ κατακόρυφος λαβὴ προσαρμόζεται εἰς τὸ ἄνω μέρος διὰ δύο λεόντων, ἀντιθετικῶς ἐξηπλωμένων, ἐκστέρωνθεν τῆς λαβῆς. Τὸ μεταξὺ αὐτῶν τμήμα κοσμεῖται διὰ τριῶν ἐπαλλήλων ζωνῶν. Ἄνω: γλωσσοειδὲς ἐγγάριακτον κόσμημα. Εἰς τὸ μέσον: λεπτὴ ζώνη μὲ ἐγγάριακτον τεθλασμένην γραμμήν. Κάτω: λεπτὸν κόσμημα ἀστραγάλου. Ἡ κάτω προσαρμογὴ ἔχει σχῆμα ἐννεαφύλλου ἀνθεμίου μὲ ἀναδιπλουμένας ἑλικας ἐκστέρωνθεν. Τὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου εἶναι ἀπεστρογγυλωμένα καὶ χωρίζονται μεταξὺ τῶν οὐχὶ μόνον πλαστικῶς, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγχαράξεως. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς λαβῆς, ἄνωθεν τοῦ ἀνθεμίου, ὑπάρχει πλαστικὸν δακτυλιοειδὲς κόσμημα.

Εἰς δὲ τὴν ὑποομάδα β, ἐνδεικτικῶς πάντοτε, δύνανται νὰ ἐνταχθοῦν:

Ἡ ὑδρία EM 7916 τοῦ Ἑθν. Μουσείου ἐξ Αἰγίου.

Ἡ ὑδρία BE 691 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Μπαμπῶν Ἡλείας.

Ἡ ὀριζόντιος λαβὴ BE 545β τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας (πίν. 36β, α).

Ἡ ὑδρία BE 1461 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Στρεφίου Ἡλείας (πίν. 34).

Ἡ ὑδρία τῆς Συλλογῆς τῆς Βασιλίσσης Φρειδερίκης.

Ἡ ὑδρία τῆς Κοπεγχάγης NM 5375, εὐρεθεῖσα πλησίον τῆς Κορίνθου.

Ἡ ὑδρία τοῦ Μουσείου Πατρῶν ἀρ. 190, εὐρεθεῖσα εἰς Κάτω Ἀχαΐαν.

Ἡ ὑδρία BE 1462 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Στρεφίου Ἡλείας.

Στοιχεῖα διακρίνοντα τὰς δύο ὑποομάδας εἶναι τὰ ἑξῆς: Πρῶτον παρατηροῦνται διαφοραὶ τινες εἰς τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων. Αἱ ὑδρῖαι τῆς ὑποομάδος α ἔχουν ὀλίγον χαμηλοτέρους λαιμοὺς (0.08 μ.) ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τῶν ὑδριῶν τῆς β (0.10-0.12 μ.). Ἡ διαφορὰ αὕτη προσδίδει εἰς τὰς τελευταίας ποῖαν τινα ραδινότητα. Ἐκ τῆς ὑποομάδος β χαμηλὸν λαιμὸν ἔχει μόνον ἡ ὑδρία EM 7916. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν ὁ τεχνίτης μεταθέτει πρὸς τὰ κάτω τὸν περὶ τὸν λαιμὸν πλαστικὸν δακτύλιον, δίδων οὕτω τὴν ἐντύπωσιν ὕψους. Ἡ ὥς ἄνω ὑδρία εἶναι πάντως ἡ ἀρχαιότερα τῆς ὑποομάδος β¹.

Εἰς τὴν ὑποομάδα α αἱ κατακόρυφοι καὶ αἱ ὀριζόντιοι λαβαὶ δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς προσαρμογὰς. Τὸ φύλλον κισσοῦ εἰς τὴν ὑδρίαν τῶν Κρεστένων ὑπάρχει μόνον εἰς τὴν κάτω προσαρμογὴν τῆς κατακορύφου λαβῆς, εἰς δὲ τὴν ὑδρίαν τῶν Καλυβακίων εἰς ἀμφοτέρας τὰς ὀριζοντίους, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὴν κατακόρυφον. Τὰ φύλλα κισσοῦ εἶναι εὐρέα καὶ ἡ κάτω ἀπόληξις τῶν βραχυτάτη καὶ ὀξυκόρυφος, παραμένουσα αὐστηρῶς ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ περιγράμματος τοῦ φύλλου. Εἰς τὴν ὑποομάδα β εἶναι περισσότερον ραδιναί, ἡ δὲ ἀπόληξις αὐτῶν ἐπιμηκύνεται ἐντόνως σχηματίζουσα τρόπον τινὰ στέλεχος. Ἀτυχῶς διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν φύλλων κισσοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν σημεῖα συγκρίσεως ἐκ τῆς κεραμεικῆς, διότι, ὥς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Rolley², τὸ κόσμημα αὐτό, ἂν καὶ ἀπαντᾷ ἀπὸ τοῦ μελανομόρφου ρυθμοῦ, εἶναι πάντοτε δευτερεῦον καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὰς πλαστικὰς προσαρμογὰς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν διακόσμησιν εἰς τὰς χαλκᾶς ὑδρίας τῆς ὁμάδος τῶν Πατρῶν. Εἴμεθα ὅθεν ὑποχρεωμένοι νὰ κατατάξωμεν τὰ φύλλα αὐτὰ χρονολογικῶς, χωρὶς νὰ χρησιμοποιήσωμεν κεραμικὰ παράλληλα. Κατὰ τὸν Rolley τὰ συμπαγῆ φύλλα κισσοῦ εἶναι παλαιότερα ἀπὸ τὰ διάτρητα. Εἶναι πράγματι προγενέστερος τύπος, ἀλλά, κατὰ τὴν γνώμην μου, οὗτος συνεχίζεται παραλλήλως πρὸς τὸν τύπον τῶν διατρήτων. Οὐσιαστικώτερον ἴσως χρονολογικὸν στοιχεῖον ἀποτελεῖ τὸ μῆκος τῆς ἀπολήξεως τῶν φύλλων κισσοῦ παρὰ τὸ συμπαγὲς ἢ διάτρητον αὐτῶν.

Ἡ λαβὴ BE 545α τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας, ἂν καὶ ἐνετάχθῃ εἰς τὴν ὑποομάδα α, θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ ἀρκετὰ χαμηλότερον, ἀποτελοῦσα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς α εἰς τὴν β ὑποομάδα, ὅπως δὴποτε ὅμως πλησιέστερον πρὸς τὴν α.

Ἡ ὑδρία BE 1461 ἔχει εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κατακορύφου λαβῆς, ὥς ἤδη ἐλέχθη, δύο ἀνθήμια, ἐν πλαστικὸν καὶ ἐν ἐγγάρακτον. Ὅμοίως καὶ ἕτεραι ὑδρῖαι κοσμοῦνται

¹ BCH ἔ. ἀ. σ. 466.

² Ἀττόθι 463 - 464.

εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς κατακορύφου λαβῆς δι' ἐνὸς ἀνθεμίου, ὅπως αἱ ὑδρίαι Πατρῶν, Κοπεγγάγης, τῆς Συλλογῆς Βασιλίσσης, Μπαμπῶν κλπ. Ὁ Rolley θεωρεῖ τὸ ἀνθέμιον ὡς ἀποφασιστικὸν χρονολογικὸν στοιχεῖον, χρονολογῶν ὁλόκληρον τὴν ὁμάδα εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰῶνος¹. Τὴν ὑδρίαν τῶν Μπαμπῶν θεωρεῖ ἔτι παλαιότεραν, διότι τὸ μεσαῖον φύλλον τοῦ ἀνθεμίου εἶναι βραχύτερον.

Κατὰ τὴν γνώμην μου τὸ ἀνθέμιον δὲν εἶναι ἐπαρκὲς χρονολογικὸν στοιχεῖον διὰ τόσον ὑψηλὴν χρονολόγησιν, διότι παρόμοια ἀνθέμια ἀπαντοῦν ἐπὶ λαβῆς καὶ εἰς τὴν κεραμεικὴν τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος, χωρὶς ὅμως ἐκ τούτου νὰ δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν χρονολόγησιν τῶν ἀγγείων. Τὸ ἀνθέμιον μὲ τὸ ἐπίμηκες μεσαῖον φύλλον προσαρμόζεται ἄριστα εἰς τὴν στενομήκη ἐπιφάνειαν τῆς λαβῆς καὶ συνεπῶς διετηρήθη ἐπὶ μακρότερον. Γενικῶς τὸ ἀνθέμιον εἶναι λίαν εὐπλαστον κόσμημα. Χαρακτηριστικῶς ἄλλωστε καὶ τὸ ἐγγάρακτον ἀνθέμιον τῆς ὑδρίας BE 1461 προσαρμόζεται καταλλήλως εἰς τὸν ᾠρον (πίν. 36α).

Ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συνάγεται, πέρα τῆς σχετικῆς χρονολογικῆς κατατάξεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ ἴδια τὰ ἀγγεῖα διὰ τὴν ἀπόλυτον χρονολόγησιν των. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα συνεπῶς εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν χρονολόγησιν μιᾶς ἐκάστης τῶν ὑδριῶν τοῦ τύπου αὐτοῦ. Βεβαίως ὑπάρχουν μερικαὶ ὑδρίαι, αἵτινες ἐκτὸς τῶν φύλλων κισσοῦ ἔχουν καὶ ἕτερα, ἀσφαλέστερα, διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται ἀκριβῶς, ὅπως π.χ. ἡ ὑδρία BE 797 τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Βρίνας Κρεστένων, ἥτις χρονολογεῖται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος². Ἐπίσης ἡ ὑδρία BE 960 ἐκ Καλυβακίων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σχήματος τοῦ ἀνθεμίου μὲ τὰς ἀναδιπλούμενας ἑλικας καὶ τῶν λεόντων τῆς κατακορύφου λαβῆς τοποθετεῖται εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος ὁμοῦ μετὰ τῆς ὑδρίας EM 7915 ἐξ Αἰγίου³ καὶ τῆς κατακορύφου λαβῆς τοῦ Μονάχου 3447 ἐξ Ὀλυμπίας⁴. Προφανῶς ἡ ὑπομᾶς α ἀρχίζει τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἡ δὲ ὑπομᾶς β τελειώνει τοῦλάχιστον κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Συμπεραίνομεν συνεπῶς, ὅτι ὁ τύπος ἦτο παλαιὸς καὶ λίαν ἀγαπητός, συνεχίσθη δὲ κατ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἐλάχιστα ἐξελισσόμενος. Αἱ ρίζαι αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὴν Λακωνίαν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ Rolley⁵, χωρὶς ὅμως αἱ ὑδρίαι νὰ εἶναι λακωνικαί. Λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ ὑδριῶν, ποὺ εὐρέθη εἰς Ἡλείαν, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ἐντοπίσωμεν τὸ ἐργαστήριον εἰς τὴν Δυτικὴν Πελοπόννησον καὶ δὴ εἰς τὴν Ἡλείαν. Τὴν ἀποψιν ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ εἰς ἡλειακὴν διάλεκτον ἐπιγραφὴ «Καλλιαρ» ἐπὶ τοῦ στομίου μιᾶς ὑδρίας ἐν Νέῃ Ὑόρκῃ⁶, ἥτις κατὰ τὸν von Bothmer πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Πατρῶν⁷. Ἡ ὑπαρξὶς ἄλλωστε ἐνὸς ἐργαστηρίου πλησίον τῆς Ὀλυμπίας, ὅπου, ὡς γνωστόν, τὸ χαλκοῦν ἀφιέρωμα ἦτο τόσον ἀγαπητόν, δὲν πρέπει νὰ προξενῇ ἐντύπωσιν.

ΑΓΓΕΛΟΣ Κ. ΧΩΡΕΜΗΣ

¹ BCH ἔ. ἀ. σ. 466.

² BCH ἔ. ἀ. σ. 484. DIEHL, ἔ. ἀ. σ. 22.

³ ΑΕ 1936, σ. 165, εἰκ. 16, πίν. 3α.

⁴ DIEHL, ἔ. ἀ. σ. 19 κ. ε. Β 54, εἰκ. 4.

⁵ BCH ἔ. ἀ. σ. 484.

⁶ BMMA N. S. 17, 1958-1959, 50.

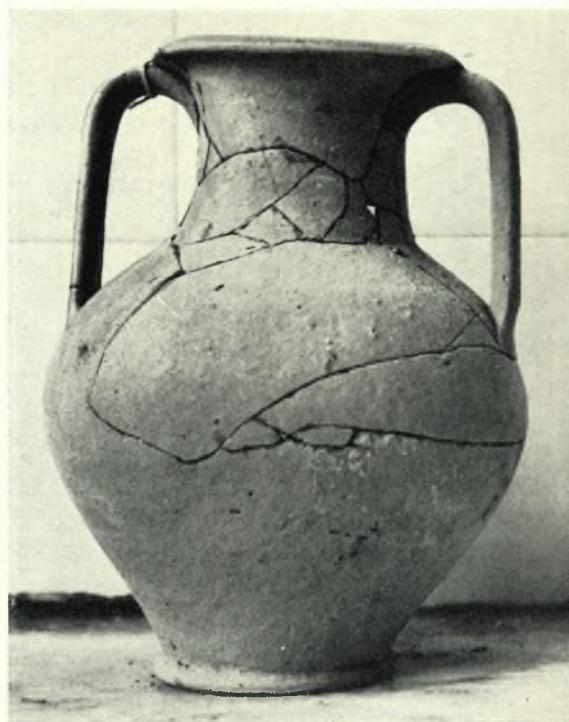
⁷ Gnomon 37, 1965, σ. 605.

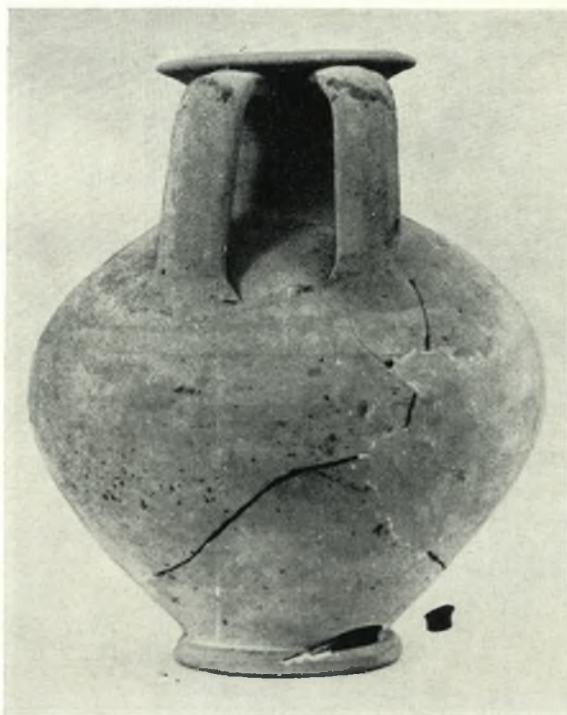
Τὰ εὗρηματα τοῦ ταφικοῦ πύθου Στρεφίου κατὰ χώραν.

α. Ὁξυπύθμενος ἀμφορεὺς ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

β. Ἀμφορεὺς ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

γ. Οἰνοχόη με δίδυμον λαβὴν ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

δ. Ληκύθιον ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

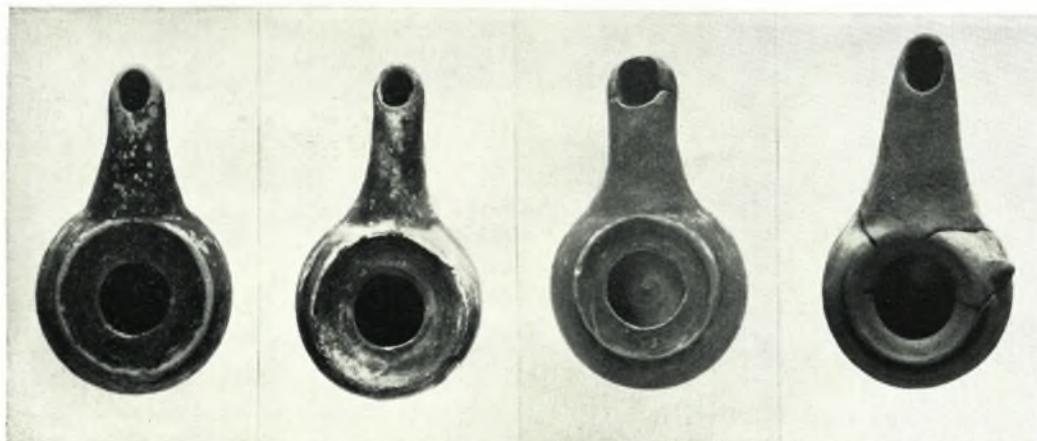
α. Πυξίς ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

β. Κρατηρίσκος ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

γ. Δακρυδόχεια ἀγγεῖα ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

δ. Λύχνοι ἐκ τῆς πιθοειδοῦς
ταφῆς τοῦ πίν. 31.

α. Χαλκή ύδρεια ΒΕ 1461 Μουσείου 'Ολυμπίας ἐκ Στρεφίου 'Ηλείας.

β. Πλαγία ὄψις τῆς ἀνωτέρω ύδρείας.

γ. Ἑτέρα ὄψις τῆς ἀνωτέρω ύδρείας.

α. Χαλκῇ ὕδρῖα ΒΕ 1462 Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Στρεφίου Ἡλείας.

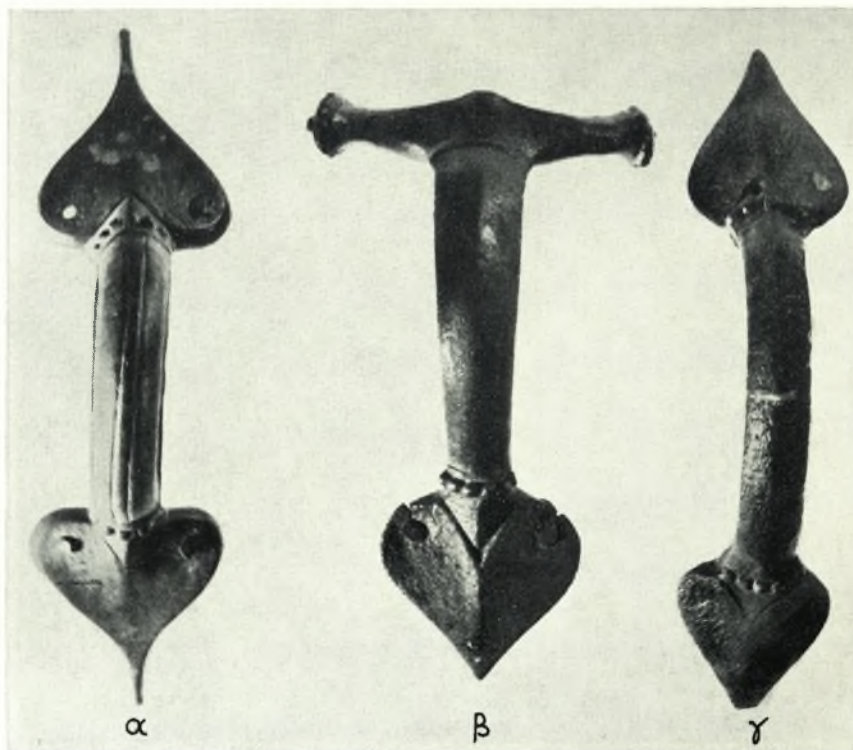
β. Πλαγία ὄψις τῆς ἀνωτέρω ὕδρῖας.

γ. Ἑτέρα ὄψις τῆς ἀνωτέρω ὕδρῖας.

α. Ἀνθέμια εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς καταγορύφου λαβῆς τῆς ὕδρας BE 1461 Μουσείου Ὀλυμπίας.

β. Λαβαὶ χαλκῶν ὕδριων BE 545β, 546 καὶ 545α Μουσείου Ὀλυμπίας.

α. Χαλκῇ ὑδρία ΒΕ 960 Μουσείου Ὀλυμπίας ἐκ Καλυβακίων Ἡλείας.

β. Πλαγία ὄψις τῆς ἀνωτέρω ὑδρίας.